

Відгук отримано

21.04.2026р.

Голова спеціалізованої
вченої ради ДФ 26.133.116
докторка історичних наук,
професорка Драч О. О.

Голові спеціалізованої вченої ради ДФ 26.133.116
у Київському столичному університеті
імені Бориса Грінченка
доктору історичних наук, професору
Драч Оксані Олександрівні

ВІДГУК

офіційного опонента **ШАНДРИ Ірини Олександрівни**, доктора історичних наук (спеціальність 07.00.01 – Історія України), професора, професора кафедри культурології та музеєзнавства Харківської державної академії культури на дисертаційну роботу **ЧАБАНА Ярослава Сергійовича «Повсякденне життя робітників Південної України на матеріалах м. Єлисаветграда (1876–1914 рр.)»**, подану на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

1. Актуальність дисертаційного дослідження. Дисертаційне дослідження Ярослава Чабана присвячено повсякденному життю робітництва Південної України на матеріалах м. Єлисаветграда (1876–1914 рр.). Такий вибір теми дослідження викликає закономірне схвалення, як стосовно об'єкту дослідження, так і його просторово-часової локалізації. Автор пропонує переосмислити тему робітництва, яка довгий час була ідеологічно заангажованою. Відновлення наукового інтересу до теми робітництва свідчить про новий рівень розвитку української історіографії, готової до неупередженого висвітлення важливих та суперечливих проблем, а також про певний рівень наукової сміливості здобувача щодо проведення такого дослідження. Повсякденне життя робітників автор дисертації розглядає як цілісне явище, виділяє «просопографічний портрет робітництва», висвітлює соціальну й етнічну структуру, трудові практики, побутовий уклад, родинне життя, освіту та дозвілля робітників. Усі ці наукові проблеми соціальної історії є вельми важливими для розуміння соціально-економічних процесів минулого та розробки стратегій майбутнього. Тому актуальність теми дослідження Ярослава Чабана є безсумнівною.

2. Наукова новизна результатів дисертації (теоретичних та/або експериментальних). Дисертаційна робота Ярослава Чабана є завершеним

дослідженням, у якому викладено авторські ідеї та науково цінні результати виконаних дослідницьких завдань. Основними науковими результатами дисертації слід вважати: 1) з позицій антропоцентризму здійснено комплексну історичну реконструкцію повсякденного життя робітництва Єлисаветграда як цілісного соціокультурного явища наприкінці XIX – на початку XX ст.; 2) виділено соціально-демографічні риси робітників як унікальної соціальної спільноти: проаналізовано географію походження та їх вікову структуру, обраховано стратифікацію за формою найму; 3) проаналізовано виробничі та побутові практики: виділено типові алгоритми працевлаштування, досліджено купівельну спроможність робітництва; 4) представлено соціокультурний портрет робітника: описано його зовнішній вигляд та елементи гардеробу, ментальність, шлюбність, кількісні характеристики. Дисертації властива методологічна новизна, а саме: аналіз повсякденного життя робітництва здійснено на основі застосування новітніх підходів та методів на порубіжжі історії, соціології та соціальної психології.

3. Теоретичне і практичне значення результатів дисертації. Результати дослідження можуть бути використані для підготовки узагальнюючих праць з історії України, соціальної історії, історичної урбаністики та історії повсякденності. Матеріали дисертації будуть корисними у процесі підготовки навчальних посібників, розробці навчально-методичних комплексів з «Історичного краєзнавства» або «Соціальної антропології».

4. Наукова обґрунтованість результатів дослідження, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертація Я. Чабана ґрунтується на широкій джерельній базі та значній кількості опрацьованої літератури. Джерельна база представлена різними видами писемних та візуальних джерел. Історіографія охоплює як вітчизняну, так і західноєвропейську наукову літературу. Вдало обрані методологічні підходи та методи дослідження дозволили авторові провести комплексне наукове дослідження та отримати науково обґрунтовані висновки. Структура дисертації охоплює всі найважливіші аспекти обраної теми дослідження. Визначені у вступі мета та завдання дослідження, на нашу думку, успішно виконані.

5. Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Автором чітко сформульовано мету та завдання дослідження у відповідності до яких розроблено структуру дослідження, яка є цілком логічною та науково обґрунтованою. Обрана автором методологія дослідження

та рівень її використання, представлений у тексті дисертації та додатках, дозволяє констатувати високий науково-методологічний рівень дисертанта. Робота характеризується глибоким осмисленням досліджуваної проблематики, чітким дотриманням логічності та аргументованості. Здобувач на високому рівні володіє сучасними методами історичних досліджень. Робота демонструє науково зрілу здатність автора трансформувати багатий джерельний матеріал, опрацьований дисертантом, у наукове дослідження, що має соціально значущі висновки.

6. Апробація результатів дисертації. Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових публікаціях. Достовірність і обґрунтованість отриманих наукових положень підкріплено достатнім рівнем апробації (одна конференція міжнародного, одна – всеукраїнського рівня) та кількістю наукових праць автора (6 фахових статей), у яких висвітлено результати дисертаційного дослідження. Кількість публікацій свідчить про наукову активність дисертанта, широке представлення науковій спільноті основних результатів та висновків дисертаційного дослідження. Усі структурні компоненти дисертації відображені в статтях та виступах на конференціях. Кількість публікацій (статті та тези доповідей) відповідає встановленим вимогам: 7 одноосібні, одна – у співавторстві.

7. Структура та зміст дисертації, її самостійність, завершеність, відповідність вимогам щодо оформлення й обсягу. Дисертація Ярослава Чабана побудована за проблемним принципом, складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (454 найменування джерел, 108 найменувань літератури, з них 20 – іноземними мовами), додатків (67 додатків на 78 сторінках). Загальний обсяг дисертації – 359 сторінок, основний текст – 238 сторінок.

У **вступі** автором подано всі необхідні елементи наукового дослідження: розкрито актуальність теми дослідження; визначено об'єкт, предмет, мету й завдання дослідження; в цікавий авторський спосіб роз'яснено хронологічні та географічні межі роботи; окреслено теоретико-методологічну основу дослідження, його наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача, наведено апробацію й публікації автора, обсяг та структуру дисертації.

У **першому розділі «Історіографія, джерела та методологічні засади»** послідовно розкрито стан розробки теми у науковій літературі, коло використаних джерел, методологію та методи дослідження.

В історіографії теми автором виділено три етапи: імперський історіографічний період (60-і рр. XIX ст.–1917 р.), радянський історіографічний період (20-і рр. XX – 1991 р.), період сучасної західноєвропейської та української історіографії, що є цілком виправданим. Історіографічний аналіз зроблено дуже фахово, вміло представлено найважливіші наукові дослідження крізь призму історичного часу, наукових шкіл та наукових підходів. Автор не оминув своєю увагою західноєвропейську історіографію, яка докладно проаналізована (с. 24-27).

Джерельна база дисертації є репрезентативною для отримання науково-обґрунтованих висновків. Вона складається з низки джерел, а саме: законодавчі та нормативно-правові акти загальноімперських інституцій та органів місцевого самоврядування, офіційно-ділова документація, статистичні матеріали, періодичні видання, матеріали особового походження (его-документи), художньо-нарративні та візуальні джерела. Джерелознавчий огляд ґрунтовний, свідчить про глибоке розуміння дисертантом суті досліджуваних процесів. Автор аналізує конкретні закони й документи, а не їхні збірники, що дозволяє висвітлити безпосередній законодавчо-нормативний процес у робітничій сфері. Автором введено до наукового обігу корпус первинних переписів робітників, укладених для проведення виборів до Державної Думи.

Обрана автором методологія та методи дослідження відповідають об'єкту дослідження та дослідницьким завданням. Використання методології «нової соціальної історії» є цілком виправданою, адже дозволяє створити колективну біографію соціальних груп. Сама тема дисертації диктує необхідність звернення до статистичних методів, що вдало зроблено автором та представлено у численних таблицях. Заявлений автором ментальний підхід є об'єктивно зумовленим.

У другому розділі «Роль макросередовища у формуванні робітничої верстви Єлисаветграда» автор логічно пояснює свій науковий задум, який полягає у з'ясуванні впливу політичних, економічних, соціальних й культурних чинників (макросередовище) на зазначений процес в ареалі Єлисаветградщини. Говорячи про імперський час, автор виділяє статистичні показники економічного розвитку по Наддніпрянщині, порівнює динаміку промислового розвитку українських міст, що вдало створює з імперії тільки «історичний фон» і яскраво виокремлює саме ті процеси, які відбувалися на українських землях (с. 65-66). Автор не оминув своєю увагою і прокладання залізниць як один з визначальних факторів розвитку регіону й міста. Докладно проаналізовано іноземні капітали в розвитку Єлисаветграда та демографічний вибух, який був властивий цілій Європі впродовж XIX ст., та, безперечно, мав визначальний вплив на усі соціальні процеси, у тому числі й розвиток робітничого середовища (с. 72-74). У розділі порушено

й окреслено низку важливих етнічних та релігійних питань (с. 82-83). Текст написано дуже якісно, з використанням значної кількості джерел та власними підрахунками автора.

У третьому розділі проаналізовано **«Соціальну стратифікацію та етнічний склад робітництва»** Єлисаветграда за чисельністю та галузевою структурою професійного залучення, статево-віковою, географічно-адміністративною, станово-етнічною ознаками, матеріальним забезпеченням, грамотністю, кваліфікацією та терміном найму. Автор докладно аналізує географічно-адміністративну стратифікацію, причому не тільки подає статистичні дані, а й окреслює сам дослідницький процес (с. 89-92). Автор переконливо пояснює залежність етнічного походження у виборі сфери й конкретного місця роботи, ілюструючи цей взаємозв'язок на прикладі робітничих середовищ єврейського, німецького, польського та російського походження. Текст дисертації насичений фактами, іменами, подіями, що дозволяє створити переконливу аргументацію. Особливо вдало це проявлено в матеріалі про працевлаштування жінок (с. 89-103). Суттєвим у дисертації є розкриття проблеми грамотності промислового робітництва Єлисаветграда, яке досліджено автором на підставі статистичних збірників, архівних матеріалів та власних обчислень (с. 111-114). Окремо автор виділяє проблему рівня кваліфікації, терміну найму та рівня оплати праці робітників, які, як і решта питань цього розділу, проілюстровані змістовними таблицями.

У четвертому розділі **«Трудове й побутове повсякдення»** розглянуто процес працевлаштування робітників, режим праці й відпочинку, умови праці, трудова дисципліна та штрафи, неформальні трудові відносини, виробничий травматизм, медичне обслуговування й страхування, рівень забезпеченості життєвих потреб робітництва (купівельна спроможність, харчування, одяг, житлові умови). Автор не оминув своєю увагою і такі показові аспекти робітничого середовища, як зберігання особистих речей робітників, доступ до води та інших санітарних зручностей (с. 157-159). Розділ містить цитати з джерел та спогадів очевидців описуваних подій, що значно прикрашає роботу, робить матеріал цікавим та емоційно насиченим. Важливим вважаємо висновок автора, що висока конкуренція на ринку праці змушувала робітників удаватися до неформальних методів працевлаштування – клієнтелізму, родинної або земляцької протекції та хабарництва (с. 197).

У п'ятому розділі **«Дозвіллева сфера та родинне життя»** подано докладний аналіз робітничого дозвілля в залежності від кількості вільного часу, який автор обраховує. Автор аналізує місце бібліотек, театрів, драматичних гуртків, кінематографу, цирку та інші культурні установи у робітничому житті. Наведені дисертантом факти

участі робітників у товаристві велосипедистів-любителів та заводському футбольному клубі значно розширюють сприйняття робітничого середовища та спектр робітничих зацікавлень (с. 216-217). Деструктивні форми робітничого дозвілля охарактеризовано в притаманний авторові аналітичний спосіб (с.217-221). Погоджуємося з висновком дисертанта, що «органи міського самоврядування не проводили системної діяльності в цьому напрямку» (с. 229), як і не існувало цілісної імперської політики в робітничому питанні та соціальній сфері.

Загальні **висновки** до дисертації Ярослава Чабана не повторюють висновки до розділів. У них повністю розкрито результати дисертаційного дослідження та викладено авторське розуміння порушеної дослідницької проблеми крізь призму обраної автором методології та методів дослідження. У цілому, текст дисертації звучить “сучасно”, але й не відірвано від описуваної епохи. Дисертант має власний скрупульозно-фактологічний стиль написання, часто для підтвердження своїх висновків залучає цитати зі спогадів та художньої літератури.

Список використаних джерел та літератури є репрезентативним, нараховує 454 позицій джерел та 108 позиції наукової літератури. Здобувач продемонстрував широку обізнаність з результатами наукових досліджень інших учених з окресленої проблематики. Список використаних джерел та літератури оформлено у відповідності до кваліфікаційних вимог.

Додатки широко розбудовані, вдало доповнюють текст автора та свідчать про його високий науковий рівень: 67 додатків на 78 сторінках, із них: біографічні відомості підприємців Єлисаветграда (варто було б подати в абетковій послідовності), 50 таблиць, 1 мапа, 1 план-схема та понад 15 фотографій. Наведені біографічні відомості підприємців Єлисаветграда є окремим дослідженням, містять посилання на джерела (у т. ч. архівні) та літературу.

8. Дотримання академічної доброчесності у дисертації та наукових публікаціях. Відсутність (наявність) академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Дисертація відповідає вимогам академічної доброчесності, містить посилання на використані джерела та літературу відповідно до чинних вимог щодо авторських прав. У дисертаційній роботі не виявлено ознак академічного плагіату та інших порушень, що могли б поставити під сумнів самостійний характер виконання дослідження. Дотримання вимог академічної доброчесності в наукових публікаціях та тексті дисертації підтверджено довідками про проходження перевірки на плагіат,

виданими закладом освіти, де виконувалася дисертація. Отже, дисертаційне дослідження виконане згідно з чинними етичними стандартами наукової діяльності.

9. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. У цілому, дисертаційне дослідження Ярослава Чабана виконано на належному науково-теоретичному рівні. Втім, ознайомлення з текстом дисертації викликає кілька питань та зауважень.

1. Тема дослідження має дві «обставини місця» («Південна Україна» і «м. Єлисаветград»), що викликає певні запитання. Проте після ознайомлення з текстом дисертації стає зрозумілим задум автора щодо регіонального та місцевого рівнів.

2. Хронологічні межі дослідження автором сформульовано дуже чітко – 1876–1914 рр., причому за нижню межу береться подія мікрорівня (заснування підприємства), а за верхню межу – макрорівня (початок Першої світової війни), що саме по собі вже не узгоджується між собою. Водночас, якщо дослідник розглядає таке об'ємне суспільне явище як робітництво, можна було б подати і більш широкі хронологічні категорії (десятиліття, частини століття).

3. Схвалення заслуговує спроба автора пояснити термінологічний інструментарій роботи. Проте так і залишилося незрозумілим що саме автор має на увазі під «промисловим робітництвом» (с. 18).

4. Чи доцільним є поділ історіографічного аналізу і на етапи, і на два рівні (макрорівень, тобто імперський, та мікрорівень – м. Єлисаветград). Така подвійна класифікація історіографії свідчить з одного боку, про глибину розуміння автором суті проблеми, дозволяє виділити місцеві особливості, унеможливує помилку поширення імперських кліше на український простір, з іншого – дещо спантеличує читача й розриває кожен з історіографічних періодів на дві частини.

5. Автор часто використовує географічне визначення «Південь», яке варто пояснити, адже «Південь України» та «Південь» в імперській дійсності XIX – початку XX ст. суттєво відрізняються за своїм змістовним наповненням.

6. У загальних висновках до дисертації автор дещо зловживає формулюваннями «з'ясовано», «наголошено», «простежено», «набуло подальшого розвитку», «уточнено», «вперше визначено», що створює враження певної саморецензії.

7. Логічним завершенням усього дослідження стали б «перспективи подальших досліджень», які беззаперечні і з огляду на тему, і з огляду на рівень фаховості автора.

8. Зважаючи на наявність багатого фактичного матеріалу, авторських статистичних підрахунків участь у конференціях могла б бути активнішою (указана участь тільки у двох конференціях), проте це скоріше побажання авторові на майбутнє.

Сформульовані вище зауваження зумовлені дещо іншим баченням окремих аспектів обраної проблеми і жодною мірою не применшують важливості дослідження, представленого здобувачем.

10. Загальний висновок про рівень набуття здобувачем теоретичних знань, відповідних умінь, навичок та компетентностей. Наукову значущість дослідження становить застосування методологічного синтезу цивілізаційного й формаційного підходів, доповненого інструментарієм історії повсякдення, мікроісторії, гендерної та ментальної історії. У результаті такого поєднання авторові вдалося всебічно дослідити порушену проблему. Усі висновки та тези автора підкріплено фактичними (у т. ч. статистичними) даними, більшість з яких є авторськими підрахунками. Фактичний матеріал достойно представлений у систематизованих таблицях (50 таблиць). Зміст дисертації свідчить, що Ярослав Чабан на високому рівні опанував методологію наукового дослідження, має ґрунтовні теоретичні знання у галузі дослідження, оволодів відповідними вміннями, навичками та компетенціями.

Незважаючи на загальний імперський контекст теми, представлена дисертація написана з позицій україноцентричності, показує значення одного з українських регіонів у загальному розвитку українських земель у другій половині XIX – на початку XX ст. Авторові дійсно вдалося переосмислити робітничу історію в її регіональному вимірі з позицій наукової об'єктивності та ідеологічної незаангажованості.

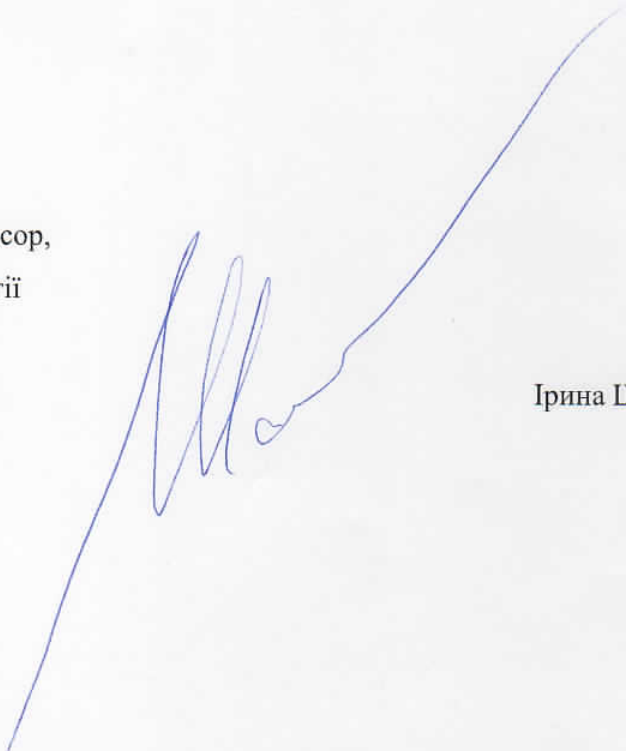
11. Загальна оцінка дисертації і наукових публікацій щодо їхнього наукового рівня з урахуванням дотримання академічної доброчесності та щодо відповідності вимогам. Дисертація Ярослава Чабана «Повсякденне життя робітників Південної України на матеріалах м. Єлисаветграда (1876–1914 рр.)» є самостійним, завершеним науковим дослідженням, виконаним на високому науково-теоретичному рівні.

Враховуючи актуальність, обґрунтованість наукових положень і висновків, наукову новизну та практичну значущість, а також дотримання академічної доброчесності, дисертаційна робота на тему «**Повсякденне життя робітників Південної України на матеріалах м. Єлисаветграда (1876–1914 рр.)**» відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44 зі змінами) та «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», що

затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. №261, а також наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», а її автор – **Чабан Ярослав Сергійович** – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри культурології
та музеєзнавства Харківської
державної академії культури

Ірина ШАНДРА

